

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

4-2019

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Х.Жўраев	
“Туркистон тўплами” – Россия империясининг Туркистонга аҳолини кўчириш сиёсати тарихини ўрганишда муҳим манба	97
Ш.А.Раҳимов	
Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсати: миллий тажриба ва халқаро ташаббусларнинг объектив зарурияти	101
	ФАЛСАФА, СИЁСАТ
Қ.Назаров, Д.Норматова	
Ўзбек фалсафасининг янгиланиш зарурати масаласига доир	106
Н.О.Сафарова, И.М.Арзиматова	
Форобий ва беруний ижодида ҳамжиҳатлик ва бағрикенглик ғоялари	109
С.Чориев, Б.Иминов	
Ғарбни таназзулга ботирган ғоя	113
Г.Ж.Туленова, А.А.Мадаминов	
Сиёсий партиялар ва жамиятни демократиялаш	119
Х.О.Шайхова С.С.Хошимов	
Бугунги дунё ва унинг одамлари	122
	АДАБИЁТШУНОСЛИК
А.Ҳамдамов	
Абдулла Орипов шеърлятида миллий ҳис-туйғулар талқини	127
Н.Султонова	
Ўзбек адабиётида модификация	130
Қ.В.Юлчиев	
Учликда макон ва вақт категорияси	134
	ТИЛШУНОСЛИК
З. Алимова	
Ўзбек тилига форс-тожик тилларидан ўзлашган сўзларда маъно ва товуш ўзгариши ҳодисаси	138
И.Расулов	
Рус ва ўзбек фразеологизмларининг семантик структураси	143
Г.Умаржонова	
Замонавий немис ва ўзбек тилларида “hand” – “қўл” фразеологик бирликлар функционал мазмунининг тадқиқи масаласи	148
	ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ
Р.Джалилова	
Академик қаламтасвир тарихини ўқитишнинг методологик асослари	152
М.Каримова, Ш.Арипов	
Талабалар ўқув фаоллигини оширишнинг назарий асослари	155
И.Қирғизов, А.Нурмуҳаммаджонов	
Муסיқа маданияти дарсларида ўқувчиларнинг муסיқа тинглаш компетенциясини шакллантириш тажрибасидан	158
	ИЛМИЙ АХБОРОТ
С.ЭВАТОВ	
Тасаввуф таълимотида ваҳдат ул-вужуд назарияси	162
М.Маматов, О.Азимбеков	
Ўзбекистонда сўфейликнинг ҳозирги ҳолати	165
Ф.Дадабаева	
А. Қодирийнинг “ ўткан кунлар” асаридаги ҳаракат тасвирининг олмонча ва русча таржималардаги талқини	167
Х.Убайдуллаев	
Лингвокультурология тарихини ўрганиш хусусида	169
С.Ҳакимжонова	
Ўзбек тилида ҳолат равишларининг услубий хусусиятлари	171
Б.Алимов	
Миллий аудиовизуал тармоқларнинг мамлакат имижини ривожлантиришдаги аҳамияти	174
	БИБЛИОГРАФИЯ
Библиография	179

УДК:371+37-3

**ТАЛАБАЛАР ЎҚУВ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ УЧЕБНОЙ АКТИВНОСТИ
СТУДЕНТОВ
THEORETICAL BASES OF INCREASING STUDENTS` ACADEMIC ACTIVITY**

М.Каримова, Ш.Арипов

Аннотация

Мақолада талабалар ўқув фаоллигининг билиш фаолиятлари билан боғлиқлиги ёритилган. Талабалар билиш фаолиятининг кенгайишида ўқув вазиятларида муайян ўқув топшириқларини бажариш муҳим аҳамият касб этади. Ўқув вазиятларини лойиҳалаштиришда муаммолилик, талабаларнинг имкониятларини максимал тарзда таъминлаш, ўзаро ҳамжиҳатликда ўқитиш, мустақил ўқиш каби тамойилларга таянади.

Аннотация

В статье отражена взаимосвязь между активностью студентов в процессе учёбы и их познавательной деятельностью. В расширении познавательной деятельности студентов важную роль играет выполнение учебных заданий в процессе учебы. Организация образовательных ситуаций в обучении ориентируется на проблемы, максимальное использование возможностей студентов, обучение их в обстановке сплоченности, самостоятельное обучение.

Annotation

The article highlights the relationship between students` academically active motion and learning activities. During the phase of learning longevity, it is highly important to do the course tasks. Organization of educational situations in teaching is directed to problems, as a maximal use of students` capabilities, teaching them in unity and in dependent learning.

Таянч сўз ва иборалар: талабаларнинг ўқув фаоллиги, ўқув вазиятларини лойиҳалаштириш, муаммолилик, талабаларнинг имкониятларини максимал тарзда таъминлаш, ўқув-билув жараёнидаги муаммоли вазиятлар.

Ключевые слова и выражения: познавательная активность студентов, организация образовательных ситуаций в процессе обучения, обеспечение максимального использования возможностей студентов, проблемные ситуации в процессе обучения и получения знаний.

Keywords and expressions: students academically active motion, organizing teaching process, being problematic, supporting students capabilities at a maximum rate, difficulties and obstacles in the learning process.

Талабаларнинг ўқув фаоллиги уларнинг билиш фаолиятлари, яъни ҳиссий идрок, назарий тафаккур ва амалий фаолият бирлигидир. У таълимнинг ҳар бир босқичида вужудга келади ва мунтазам ривожланади. Билиш фаолияти талабаларнинг ижтимоий алоқалари ва ўқув фаолиятларининг барча турларида мустаҳкамланади ва кенгайди. Шу билан бир қаторда, талабалар билиш фаолиятининг кенгайишида ўқув вазиятларида муайян ўқув топшириқларини бажариш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Ўқув вазиятларини лойиҳалаштиришда муаммолилик, талабаларнинг имкониятларини максимал тарзда таъминлаш, ўзаро ҳамжиҳатликда ўқитиш, мустақил ўқиш каби тамойилларга таяниш лозим. Ўқув вазиятларини лойиҳалашда қуйидагиларни ҳисобга олиш керак:

-ўқитувчилар талабаларнинг билиш фаолиятлари натижаларини ҳар томонлама ташхислаб, объектив баҳолай олишлари;

-ўқитувчилар билиш топшириқларини педагогик қоидаларга амал қилган ҳолда талабаларга тақдим этишлари;

-талабалар гуруҳи ва ҳар бир талабанинг билиш фаолиятини баҳолаш имкониятига эга бўлишлари кабилар.

Ҳар қандай ўқув вазияти мураккаб дидактик характерга эга. Бу жараёнда, биринчи навбатда, ўқитувчи ҳамда талабалар ўзаро субъект-субъект муносабатлари доирасида ҳаракат қиладилар. Бу муносабат талабаларнинг билиш фаолиятларини кенгайтиришга қаратилган бўлиши лозим. Ўқув вазияти тушунчаси остида ўқув ҳамкорлигини ташкил этувчи ҳолатлар, ўқитиш ҳамда талабаларнинг ўзаро муносабатлари мажмуидан иборат бўлган хатти- ҳаракатлар йиғиндиси тушунилади.

Ўқув вазиятини лойиҳалашда қуйидаги элементларнинг иштирок этишини таъминлаш лозим:

-ўқув жараёнининг мақсади;

-таълимий таъсир кўрсатиш объектлари;

-таълимий таъсир кўрсатувчи субъектлар; булар, ўз навбатида, педагогик вазиятни ҳаракатлантирувчи кучлар ҳисобланади.

Ўқув вазияти ўқув жараёнини таҳлил қилувчи бирлик сифатида намоён бўлиши керак. Ўқув вазияти ўзида ўқув фаолияти баҳоси, вазифаларнинг бошдан охиригача ечимини мижассамлаштиради.

Ўқув вазиятларини лойиҳалашда уларнинг қуйидаги шакллари мавжудлигини ҳисобга олиш

М.Каримова – ФарДУ, педагогика кафедраси доценти.

Ш.Арипов – 2 – босқич магистранти.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

лозим:

-талабаларни йўналтирувчи ўқув вазиятлари;

-танловга асосланган ўқув вазиятлари;

-талабаларнинг муваффақиятларини таъминловчи ўқув вазиятлари;

-зиддиятли ўқув вазиятлари;

-муаммоли ўқув вазиятлари, муаммоли ўқув топшириқларини ечишга йўналтирилган ўқув вазиятлари;

-танқид ва ўз-ўзини танқидга оид ўқув вазиятлари;

-ёрдам ва ўзаро ёрдам ўқув вазиятлари;

-ўз-ўзини баҳолашга йўналтирилган ўқув вазиятлари;

-мулоқот вазияти;

-ўқув иши ва мулоқотга жадал киришиш вазияти;

-рақобатлашиш ва ўзаро мусобақалаш

вазияти;

-ўйинга асосланган ўқув вазиятлари;

-масъулиятли қарорлар қабул қилиш вазияти;

-фаолиятнинг янги усулларини

ўзлаштириш вазияти кабилар [1,81].

Ўқув-билув жараёнидаги муаммоли вазиятлар талабалар олдида ўқув вазифаларини қўя олиш муҳитини вужудга келтиради. Бу муҳитда топшириқларни ечиш учун талабаларнинг ўзлаштирган билимлари сафарбар қилинади, уларнинг фикрлаш фаолиятлари жадаллашади. Бундай операцияларни талабалар ўқитувчи ёрдамда бажарадилар. Муаммоли ўқув вазиятининг асосий вазифаси шундан иборатки, ўта мураккаб шароитларда талабаларнинг ўқув материалларини ўзлаштиришларини таъминлаб, уларнинг ақлий қувватлари фаолият ҳолатига жалб этилади. Муаммоли ўқув вазияти таркибига куйидагиларни киритиш мумкин:

-саволлар, фаразлар, исботланмаган ҳодисалар сифатидаги муаммолар;

-ғояларнинг назарий ҳолатини асословчи вазифалар;

-ўрганилган ҳодисаларнинг чизмаларини яратишга оид топшириқлар;

-зиддиятларни топиш ва уларнинг ечимини излашга қаратилган топшириқлар каби.

Ўргатувчи характердаги ўқув вазиятлари ўқув материалларини ижодий жиҳатдан мустаҳкам ўзлаштириш ва билимларни эркин тарзда қайта тиклаш имконини беради. Бунда билиш фаолиятини кенгайтириш самараси талабаларда ҳодисаларнинг моҳиятини юқори даражада фарқлай олиш кўникмалари такомиллашганлигида намоён бўлади. Талабаларнинг бир-бирлари фикрларини ўрганиш лаёқатлари, кутилган натижаларни биргалиқда таҳлил қила олишлари, ҳодисаларни асослашлари, ўз фаразларини илгари

суришлари, ечимларни топишларида акс этади. Шу билан бир қаторда, талабаларда қийинчиликларни қатъият билан бартараф этиш кўникмаси ҳам шаклланади.

Ўйин вазияти талабаларни шартли, қизиқарли, ҳордиқ чиқарувчи фаолиятга ундайди. Ўйинлар талабаларда билим, кўникма ва малакаларнинг шаклланишига катта таъсир кўрсатади. Ўқув жараёнида ўйиннинг вазифалари ўзлаштирилган билимларни қайта тиклашда талабаларга ҳиссий кўтаринкилик бағишлашдан иборат. Ўйинлар талабаларнинг ўқув материалларини ўзлаштиришларини енгиллаштириб, уларнинг кайфиятига кучли таъсир кўрсатади. Ўйинга асосланган фаолият талабалар орасида турли-туман ҳиссий кечинмапарни вужудга келтириб, уларнинг ҳис-ҳаяжонларини кузгатади, билиш имкониятларини чуқурлаштиради, ички йўналтирувчи қувватларини кузатиб, ўқув жараёнига жалб қилади. Шунингдек, турли босимларни пасайтиради, чарчоқни бартараф этади, ўзлари ўрганишлари зарур бўлган юкламанинг кўламани тасаввур қилиш имконини беради. Ўқув жараёнида ўйин ёрдамида ҳар қандай ҳаётий вазият, одамлар орасидаги алоқадорликлар, ҳодисалар, нарсаларнинг ҳолатини моделлаштириш имконияти вужудга келади [2,205]

Ўйин элементларидан таълимнинг барча шаклларида фойдаланиш мумкин. Ўйиннинг таълимий моҳияти талабаларнинг мураккаб ўқув материалларини ёрқин, ҳиссий жиҳатдан бой, шаклан қизиқарли вазиятларда ўзлаштиришлари учун қулай имконият яратишидадир. Ўйинларнинг ривожлантирувчи самараси талабаларнинг фавқулодда ижодкорлик ҳамда табиий-ижодий қувватларини сафарбар этишида намоён бўлади.

Тарбиявий нуқтаи назардан ўйинлар талабаларга ички ишончсизликни бартараф этишлари, ўзларини намоён қилиш, тан олдириш, ўз қувватлари ва имкониятларининг тўла руёбга чиқишини таъминлаш имкониятига эга. Ўйинларнинг назорат қилувчи, ташхисловчи моҳияти шундаки, улар ўқитувчига талабаларнинг мустақил эканликларини англаш, уларнинг идроклари, тасаввурлари, хаёллари, орзу-истаклари, ижодий лаёқатлари, фаоллик даражалари, ўзаро ишчан муносабатларга тайёрликлари, жамоада ўзларини эркин ҳис эта олиш даражаларини аниқлашга кўмаклашади.

Ўқув вазиятининг муҳим турларидан бири муваффақиятга интилиш вазиятидир. Қийинчиликларни бартараф этишга хизмат қиладиган ягона куч ўқиш истаги, яъни таълим жараёнида муваффақият қозониш истагидир. Мазкур вазиятни лойиҳалаштириш ўқитувчидан катта билим ва маҳоратни талаб қилади. Бу жараёнда вазият талабаларнинг

муваффақиятларини таъминловчи шароитларнинг йиғиндиси сифатида намоён бўлади. Талабаларнинг муваффақиятлари эса, мазкур вазиятнинг натижаси ҳисобланади.

Педагогикада талабалар билиш фаолиятларини кенгайтиришнинг идеал воситалари ва методлари мавжуд эмас. Бундай фикрни талабаларнинг муваффақиятларини таъминловчи вазиятлар ҳақида ҳам айтиш мумкин. Бир қарашда ўқитувчининг бир неча мартаба талабаларнинг муваффақиятларини таъминловчи вазиятларни ташкил этиши билиш жараёни самарадорлигини таъминлаш учун етарлидек кўринади. Чунки, бундай вазиятларда талабалар муваффақият қозонадилар ва ўз ютуқларидан қониқиш ҳисси пайдо бўлади. Бунинг натижасида уларда ўқишга нисбатан ижобий муносабатнинг юқори даражада бўлиши таъминланади.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш керакки, талаба муваффақиятларини таъминловчи вазиятларга нисбатан бундай муносабат тескари натижага ҳам олиб келиши мумкин. Масалан, бундай жараёнларни мунтазам тарзда ташкил этиш натижасида талабаларда ўқув-билув фаолиятига нисбатан лоқайдлик, бепарволик кайфияти вужудга келади. Мунтазам тарзда ижобий натижаларга эришишни кутиш, қийинчиликларни бартараф этишга қодир эмаслик, мураккаб ўқув вазиятларида ҳаракатланишни рад этиш ҳолатлари намоён бўлади. Мазкур вазиятни лойиҳалаштириш учун куйидагиларнинг муҳимлигини алоҳида таъкидлаш лозим:

-муваффақиятга интилиш талабаларни ўз кучларига ишонишга ундайди;

-муваффақиятдан қувониш ҳиссини туйиш учун талабалар қайта-қайта ютуқларга эришишга интиладилар;

-муваффақиятли фаолият натижасида вужудга келадиган ижобий кечинмалар ички қулайликни ҳис этиш имкониятини вужудга келтириб, талабаларда атрофдагиларга нисбатан ижобий муносабат ва бирдамлик ҳиссини таркиб топтиради.

Талабаларнинг муваффақиятларини таъминлашга йўналтирилган вазиятларни

ўқитувчилар бевосита ўқув жараёнида ташкил этадилар. Бироқ, ҳар қандай фаолият сингари ўқув-билув фаолияти ҳам изчил тизим асосда амалга оширилади. Масалан:

-талабаларни фаолиятга йўналтириш тартиби аниқланади; бунда талабалар ҳиссий жиҳатдан ўқув топшириқларини ечишга тайёрланадилар;

-талабалар учун турли операцияларни амалга ошириш имконияти таъминланади; бунда талабаларнинг муваффақиятли ечимларни топишлари учун қулай шароит яратилади;

-назарда тутилган натижалар билан қўлга киритилганлари қиёсланади; бунда талабаларда ўз ўқув меҳнатларининг натижаларига нисбатан онгли муносабат таркиб топтиради.

Ўқув вазиятини лойиҳалаштириш жараёнида шуни назарда тутиш керакки, ҳар қандай ўқув топшириғининг ечими муайян тайёргарлик кўриш, топшириқни бажариш ва унинг натижаларини баҳолашни тақозо қилади. Шунинг учун ҳам талабаларнинг муваффақиятларини таъминлашга йўналтирилган вазиятлар бир неча босқичдан иборат бўлади. Жумладан:

майларнинг ҳосил бўлиш босқичи; бу жараёнда ўқитувчи олдида талабаларда ўқув топшириқларини муваффақиятли ечишга интилиш, ўзларини ижодий муҳитда ҳис этиш, қийинчиликларни бартараф эта олишга ундаш, муваффақиятга эришиш майлини ҳосил қилдириш вазифалари кўйилади.

Ўқитувчи талабаларда ютуқларга эришиш майлини ҳосил қилдирадиган экан, мазкур майларнинг турли вариантларини таклиф қилиш имкониятига эга бўлади. Чунончи: қизиқарли топшириқларни мустақил ечишга интилиш, ўзаро талабалар ўртасида обрўга эга бўлиш, ўз фаолиятининг бошқалар учун муваффақият келтиришини англаб етиш, топшириқларни бажариш жараёнида талабалар бир-бирлари билан янги, ўзаро дўстлик ва ҳамкорликка асосланган алоқалар ўрнатиш кабилар. Майларнинг ҳосил бўлиш босқичи якунида ўқитувчи талабаларнинг ҳиссиётларини мувофиқлаштиришга йўналтирилган вазиятни ташкил этиши лозим.

References:

1. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. – T.: "Sano standart" nashriyoti, 2015. – 81-b.
2. Muslimov N.A., va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi/ Monografiya. – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2013. Tolipov O'., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – T.: Fan, 2005. – 205 b.
3. Sul'tonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.
4. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: OPI, 2003.
5. Sul'tonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.

(Тақризчи: Т.Эгамбердиева – педагогика фанлари доктори, профессор).